

Меруерт Тулебаева

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
постдокторанты, саяси ғылымдар кандидаты
(Астана, Қазақстан)
e-mail:meruken@mail.ru*

АУЫЛ ЖАСТАРЫН БЕЙІМДЕУ МЕН ИНТЕГРАЦИЯЛАУДА БІЛІМ, САЯСАТ, ӘСКЕР ЖӘНЕ ДІННІҢ МАҢЫЗЫ

Аңдатпа. Мақалада әлеуметтік лифт тетіктері арқылы ауыл жастарын бейімдеу және интеграциялауда білім, саясат, әскер және діннің маңызын зерттеу үшін ауыл жастары ең көп шоғырланған Түркістан, Қызылорда, Жамбыл облыстары мысалында фокус-топттық дискуссия нәтижелері қарастырылған. Ауыл жастарының негізгі ерекшеліктері мен мәселелеріне мән беріліп, тәуекелдер мен сын-қатерлерге талдау жасалады, мемлекеттік жастар саясатын жүзеге асыратын мемлекеттік органдарға ұсыныстар берілген. Мақаланың ерекшелігі ауыл жастарының қалалық өмірге бейімделуі мен интеграциясына қатысты өзіндік әлеуметтік зерттеу нәтижесін бөлісуімен құнды болып табылады.

Түйін сөздер: ауыл жастары, білім, саясат, әскер, дін, мәселелер, әлеуметтік зерттеулер.

Меруерт Тулебаева

ЗНАЧЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ, ПОЛИТИКИ, АРМИИ И РЕЛИГИИ В АДАПТАЦИИ И ИНТЕГРАЦИИ СЕЛЬСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация. В целях изучения значения образования, политики, армии и религии в адаптации и интеграции сельской молодежи через механизмы социального лифта использованы результаты обсуждения в фокус-группе на примере Туркестанской, Кызылординской и Жамбылской областей, где сконцентрирована сельская молодежь. наиболее, рассматриваются в статье. Сделан акцент на основных особенностях и проблемах сельской молодежи, проведен анализ рисков и вызовов, даны рекомендации государственным органам, реализующим государственную молодежную политику. Особенность статьи в том, что в ней представлены результаты собственного социального исследования по вопросам адаптации и интеграции сельской молодежи в городскую жизнь.

Ключевые слова: сельская молодежь, политика, армия образование, религия, социологическое исследование, проблемы.

Meruyert Tulebayeva

IMPORTANCE OF EDUCATION, POLITICS, MILITARY AND RELIGION IN EDUCATION AND INTEGRATION OF RURAL YOUTH

Abstract. In order to study the importance of education, politics, army and religion in adaptation and integration of rural youth through social elevator mechanisms, the results of a focus group discussion on the example of Turkestan, Kyzylorda, and Zhambyl regions, where rural youth are concentrated the most, are considered in the article. Emphasis is placed on the main features and problems of rural youth, analysis of risks and challenges is made, recommendations are given to state bodies implementing the state youth policy. The peculiarity of the article is that it shares the results of its own social research on the adaptation and integration of rural youth to urban life.

Key words: *rural youth, politics, army, education, religion, sociological research, problems.*

Кіріспе

Халықтың ерекше әлеуметтік-демографиялық тобы ретінде жастар қоғамдық-саяси процестердің қозғаушы күші және халықтың ең мобильді, белсенді бөлігі бола отырып, аймақтың дамуына елеулі үлес қоса алады. Әдетте әлеуметтанушылар жастарды екі топқа бөліп қарастырады: бойында физиологиялық және психикалық тұрғыдан жетілу процесі қарқынды жүріп жатқан немесе енді аяқталған топ ретінде; социумға ену процесі аяқталған ересек тұлға ретінде. Кез келген елдің болашағы, ілгері дамуы осы ұрпақтың қандай болатынына, қаншалықты дамығанына байланысты [1].

Біздіңше «жастар» ұғымының толық анықтамасы ресейлік В.Т.Лисовскийге тиесілі. Оның пікірінше, жастар - бұл әлеуметтену сатысынан өтетін, дайындалған (немесе дайын болған) жалпы білім беру, кәсіптік, мәдени және басқа да әлеуметтік функцияларды меңгеретін (және есейген жаста үйренген) адамдар ұрпағы [2]. Жастар қоғамдағы өзгерістің ең белсенді әлеуметтік агенті.

Жастардың әлеуметтік қатынаста материалдық және рухани игілікті өндіруде атқаратын рөлі зор. Тәжірибе көрсетіп отырғандай, қоғамдағы жастардың орны және олардың әлеуметтік ортаны дамытуға қатысу дәрежесі мемлекетке, сонымен қатар жастардың белсенді өмірлік ұстанымдарына тәуелді [3].

Аймақ жастарының әлеуметтік мінез-құлықтық бағыт бағдары мен әлеуметтік жай-күйі жастардың әлеуметтік экономикалық жағдайына тікелей байланысты. Бұл өз кезегінде жұмыспен қамту және баспана мәселесінің өзекті болып қалуымен байланысты. Жастар тұратын қала мен ауылдық жерлер әлеуметтік инфрақұрылымның даму деңгейімен (жастар үшін демалыс орындары, спорттық кешендер, кинотеатрлар, кітапханалар және т.б.) ерекшеленеді, олар жастардың дамуына түрлі жағдайларды ұсынады. Бұл жастардың әлеуметтік белсенділігінің деңгейі мен қоғамдық маңызы бар қызмет түрлеріне қатысу деңгейіне ықпал етеді [4].

Ауыл жастардың әлеуметтік-экономикалық жағдайының жалпы жеткіліксіз қоры жастардың басқа жерлерде өмір сүруге қолайлы жағдай табуға деген ұмтылысына әсер етеді. Сарапшылар жастардың ауылдан кетуінің тәуекелдеріне назар аударады: ең алдымен, демографиялық көрсеткіштердің төмендеуі ел экономикасының маңызды секторларының бірі ауыл шаруашылығындағы кадр тапшылығына әкеледі [5] және орта кәсіптік және ЖОО орын бітірген ауыл жастарының қаладан жұмыс таба алмауы, «Дипломмен ауылға» бағдарламасының тиімді тетіктері болмауы да бұл мәселенің оңды шешілмеуіне әсерін тигізіп отыр. Сондықтан, ауыл жастарын әлеуметтік лифт тетіктері негізінде бейімдеу мен интеграциялау жолдарын зерттеу жүргізу маңызды.

Зерттеу әдістері

Мақалада Қызылорда, Жамбыл, Түркістанда **әрбір облыс ерекшеліктерін ескеріп фокустық зерттеу** негізінде әлеуметтік лифтің нақты атап айтқанда, білім беру, әскер, саясат, діни факторлар арқылы ауыл жастарын бейімдеу мен интеграциялау бойынша нәтижелер алынды. Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері сыни түйсіну, салыстырмалы талдау тұрғысынан қарастырылады.

Қазақстанның жастары ең көп шоғырланған оңтүстік аймақта Қызылорда, Түркістан, Жамбыл облыстарында 6 фтз, әрбір облыста 2 фокус-топтық зерттеу өткізілді.

Зерттеу нәтижелері және талқылау

Қазір мобильділікке немесе өзгерістерге ұшырамайтын қоғамды елестету қиын. Әлеуметтік лифт арқасында өмір сүру деңгейінің өзгеруі жылдам тарихи өзгерістермен, үлкен әлеуметтік топтарға әсер етумен және әртүрлі әлеуметтік құрылымдарды қайта құрылымдаумен қатар жүруі мүмкін.

Ауыл жастарын бейімдеу мен интеграциялауда білім, саясат, армия және діннің маңызын анықтауға бағытталған сұрақтарға алынған жауаптарды саралай келе келесі қорытынды жасауға болады. Тараз қаласында бір жыл тұрған фокус-топ қатысушылары еліміздің білім беру жүйесін әлеуметтік лифт тетігі ретінде қарастыра алады. Тек қана бір айта кететін жайт, ауыл мектептеріндегі білімнің сапасы толыққанды емес деп санайтындар басым. Ауылдық мектептердегі білімнің сапасын төмен деп санауға мүмкіндік беретін аргументті фокус-топ қатысушылары атап көрсетті:

- ауыл мектептерінде педагог мамандардың тапшылығы (математика, физика, химия, орыс тілі, ағылшын тілі пәндері бойынша);

«Шынында, бүгінде ауыл мектептерінде педагог мамандардың тапшылығы қатты сезілуде. Әсіресе, математика, физика, химия, орыс тілі, ағылшын тілі пәндерінің мұғалімдері жетіспейді. Сондықтан мектеп әкімшілігі бос орынға көбіне сырттай бітірген, теориялық білімі жеткіліксіз мамандарды қабылдауға мәжбүр. Демек, бұл жағдайдағы ауыл мектептерін бітірген оқушылардың сапалы, толыққанды білім ала алмайтыны белгілі. Интернет желісіне толық қосылмаған мектептер бар. Ауыл мектептерінің оқу базасы сын көтермейді.»

«Менің ойымша, бізге мысалы ауылдан келген оқушыларға мемлекет мүмкіндік беріп жатыр. Былай квоталар таратып, бір бағдарламаларды әзірлеп, бірақ та қалаға біліміміз жетпейді» (М,18).

- тұлғалық даму мүмкіндіктері шектеулі (спорттық, шығармашылық, тіл үйірмелерінің ұйымдастырылмауы);

«Ауыл оқушыларының артта қалуы бүкіл білім беру жүйесінің даму қарқынын бәсеңдетеді, ауыл оқушыларының болашақта табысты оқу және мансап алу мүмкіндігін айтарлықтай төмендетеді. Мысалы, тұрғылықты жерінің жоғары білімге қол жеткізуге әсерін зерттеу көрсеткендей дамушы елдердің көпшілігінде ауыл мектептерінің түлектері қалалық құрдастарына қарағанда артта қалған. Ауылда білім жүйесі қалаға қарағанда кішкене төмен, өйткені ауылда жағдай жасалмаған білімді мамандар аз. Спорт, би, тіл үйірмелері жоқтың қасы және сол үшінде өздерінің болашағы үшін қалаға көп қоныс аударады».

- ауыл жастарының білімі мен қала жастарының білімі тепе тең емес, яғни ауылдық мектеп берген білім қала мектептері беретін біліммен бәсекелестікке түсе алмайды.

«Ауыл жастарының білімі қала жастарының білімімен бәсекелестікке келмейтін сияқты әлі» (М,21).

«Ауылдың білімі қаланың біліміне бәрібір жету әлдеқайда» (М,18).

- әлеуметтік лифт ретіндегі білімнің барлық мүмкіндіктері берілмейді. Атап айтатын болсақ, фокус-топ қатысушылары академиялық мобильділік арқылы шетелде оқу, «Болашақ» бағдарламасының мүмкіндіктері туралы мүлдем хабарсыз.

«Қалай айтсам болады, оны көбісі бермейді де бізге. Сол бағдарламалар туралы біз тіпті университетте жүріп білмейміз, бар екенін. Соны дамытса жақсы болар еді» (М,18).

Алайда, білімді әлеуметтік лифт ретіндегі мүмкіндіктерін толыққанды пайдалану әрбір жас азаматтың қолында екендігін ескеруіміз керек. Ізденімпаз, білім алу саласында табандылық танытқандар жетістікке әбден жете алады деген пайымдаулар бар.

«Ауылдық жерлерде қазір білім керемет дамымаса да, негізі адамның өзіне байланысты деп ойлаймын. Қазіргі жастар бізде, көптеген жастарымыз барлық ақпаратты алып, өздері білімдерін іздеп, шетелге барып оқып келіп жатқан қаншама азаматтарымыз бар. Ізденіс үстінде болу керек әрдайым» (Ж,28).

Ал, Тараз қаласында тұру өгілі бес жылды құрайтын фокус-топ қатысушылары еліміздегі білім жүйесін әлеуметтік тетік ретінде қарастыра алады.

«Жалпы Қазақстанның білім жүйесі өзгерте алады. Әрине, білімді өзің үшін оқисың зой. Білім жоқ деп айтуға болмайды. Білім бар, іздеген адамға білім шығады. Қазір дамыған заманның қатарындамыз. Біз гуглдан да, қай жақтан да ізденсең де сен ақпаратты ала аласың. Егер мынау мектептің, өзіміздің мынау мемлекеттік мектептен білім жоқ дейтін болса, қазір жеке меншік мектептерде бар. Ол жаққа берсін. Көру керек те. Барлық жерде білім бар. Іздеген адамға білім бар. Әрқашан да білім

әлеуметтік лифт бола алады. Анамыз үйде солай тәрбиелеген. Білімсіз сен жұмыс істей алмайсың. Баланың басына білім, білім деп құя беру керек. Сен көзің ашық, оқыған адам боласың. Сен жетістікке жетесің. Қазіргі заманда білімсіз еш нәрсе бітіре алмайсың» (Ж,31).

Бұл фокус-топ мүшелері де алдыңғы фокус-топ мүшелері секілді білім беру жүйесін қала-ауыл бөлінісінде қарастырады. Бұл бөліністе ауылдық білім мен қалалық білімнің сапасына баға беріледі.

«Қазақстанның білімін екіге бөліп қарастырсақ болады. Яғни ауыл, қала деп. Ауылда білім тек мектеппен шектелген, мектепте оқисың түсінбесең қосымша сабаққа қатысасың болды. Ал қалада мектеп, жеке меншік мектеп, үйірмелер, жеке тәрбиешілер өте көп. Яғни ақшаң болса қалада жақсы білім алуға мүмкіндік көп» (Ж, 28).

«Қазіргі таңда жастарға мүмкіншілік өте көп. Жеке меншік мектепке барып оқысаң да болады. Болмаса, ақшаң болса, үйге жеке адамдар жаңағы оқытатын адамдарды әкеліп оқытсаң да болады. Кешке болсын, күндіз болсын көптеген қосымшаларға баруға болады. Қазір мүмкіндік көп. Негізі жастарға онлайнда, оффлайнда телефон арқылы да оқуға болады» (Ж,24).

Алайда, мұндағы қатысушылар арасында ауылдағы білімнің сапасын жоғары бағалайтындар кездеседі.

«Қазақстанның білім беруі ауылда жақсы. Оқимын деген бала мүмкіндік табады. Қосымша сабаққа қатысып болсын, түрлі тапсырмалар орындап болсын, бағаларын жөндеп жақсы оқуына болады. Бір сөзбен айтқанда білім әр адамға өзіне керек. Өзі үшін оқиды, өзінің болашағында жейтін наны. Санасына, ортасына, отбасына байланысты білімді болуы».

«Қазақстанда оқимын деген жастарға мүмкіндік өте көп. Ауылдан да өте білімді балалар шыққан. Білімді болып жақсы тегін оқуға яғни мемлекеттік грантты ұтып оқып жүрген және оқуды бітіріп жақсы жұмысқа кіргендерде баршылық».

Түркістан қаласында бір жыл тұрған фокус-топ қатысушылары еліміздің білім беру жүйесін ауыл жастары үшін әлеуметтік лифт механизмінің әлеуетін арттыруға ықпал етеді деп санайды. Яғни, білім беру жүйесі белгілі бір әлеуметтік лифтпен көтерілуде өзіндік атқаратын рөлі бар.

«Ең бірінші орында білім зой, қай сала болмасын білім жеткізеді деп ойлаймын. Сонымен қатар, өзінің алға қойған мақсаты, міндеті болуы керек. Бәрін қосқанда жетістік шығады деп ойлаймын» (М,29).

«Негізі білім зой. Менің ойымша, тіпті 100% деп айтуға болады. Көп нәрсе білімге қатысты болады зой. Менің ойымша жаңағы, дін емес, басқа емес, армияға алып кету емес. Ең басты фундамент ол білім қалыптастырады зой. Сондықтан, білім деп ойлаймын. (М,34)»

«Меніңше, ауыл жастары үшін білімнің, әсіресе, сапалы білімнің орны бөлек. Сапалы білім – бүкіл жастардың емес, бүтін ұлттың әлеуетін арттыратын күш қой. Кейде ойлаймын, осы бүгінгі күйім сол білімнің жеткіліксіздігінен болған шығар деп. Білімін жетілдіріп алғандар шетелге кетіп жатыр. Шетелге шығу үшін де білім мен тіл керек. Сондықтан, ең басты ауыл жастарының алатын біліміне, сапасына өте қатты көңіл бөлу қажет деп ойлаймын.»

Түркістан қаласында бес жыл тұрған фокус-топ қатысушылары да ауыл жастары үшін еліміздегі білім беру жүйесін әлеуметтік лифт механизмінің әлеуетін арттыра алады деп бағалайды.

«Ауыл жастары емес, бүкіл жалпы адам үшін ең маңыздысы білім ғой. Бұл жерде білім болмаса, бұл лифтпен көтерілу мүмкін емес қой» (М, 26).

«Қазақстанның білім беру жүйесі тек қана ауыл жастары үшін емес, барлық білім алушы үшін әлеуметтік жағдайын жоғарылатуға себепкер болатын бірден бір фактор деп айта аламын. Қазіргі таңда кез келген ортада өзіңді тек қана біліміңмен мойындата аласың. Сондықтан, тұрақты жұмысқа тұра алу, мансаптық өсуге қол жеткізу үшін білімді болу маңызды. Ал еліміздің білім беру жүйесі қазіргі таңда айтарлықтай дамыды деп айта аламын».

Қызылорда қаласында тұру өтілі бір жылды құрайтын фокус-топ қатысушылары еліміздің білім беру жүйесін әлеуметтік лифт тетігі ретінде қарастыра алады. Бұл жерде де ауылдық-қалалық білімге қатысты ерекшеліктерді атап көрсетеді.

«Менде бір бірақ деген бар, білім арқылы көтерілейін, әлеуметтік лифтпен көтерілейін десеңіз бірінші қаланың деңгейіне жетіп алуыңыз керек, өйткені қаламенен ауыл жастарының білім деңгейін салыстырса екеуі екі түрлі. Бірінші қалаға теңесу керек, содан кейін барып қана біз республикалыққа шыға аламыз» (Ж, 33).

Фокус-топқа қатысқан Қызылорда қаласында тұру өтілі бес жылдан асқан информанттар, білім беру саласын әлеуметтік лифт ретінде сипаттап берді:

«Қазақстанның білім беру жүйесі бола алады. Себебі, бізде дамып келе жатыр. Мықты педагогтардың арқасында шәкірт тәрбиелеу, шәкірттердің жақсы жетістікке жетіп жатқаны педагогтардың арқасы деп ойлаймын» (М, 24).

«Ең біріншіден білім. Бағанадан бері білімнің маңызын айтып жатырмыз ғой. Қайталап айтпай-ақ қояйын. Білімді бірінші орынға қойған дұрыс. Сол себепті білім саласындағы кемшіліктерді әр жыл сайын жаңартып, толықтырып отыру керек. Әлемдік көштен қалмай, жаңалықтарды алып, енгізу керек. Қазір енді енгізіліп жатыр. Бірақ мен үшін өте баяу секілді көрінеді».

Білім ауыл жастары үшін әлеуметтік лифт тетігі ретінде адамның беделін арттыруға, ғылым әлемі мен жұртшылықтың мойындауына, биліктің әрекетіне қатысты объективті ұстанымын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Таразда бір жылдан астам тұрғандардың пікірінше, саяси институттар (партиялар) ауыл жастары үшін әлеуметтік лифт механизмі ретінде әлеуметтік ахуалды жақсартуда аса қатты рөл ойнамайды. Мысалы, партиялардың жұмысы тек сайлау уақыттарында ғана жанданып, қалған уақытта пассивті фазаға көшетіні айтылды.

«Білмеймін. Енді бізде Аманат қойылды ма? Сайлау кезінде ғана қатты жұмыс істейді. Одан кейін болды ғой. Мен оны Республикаға кіріп, күшті болып кетейін деп айта алмаймын. Олар сайлау кезінде ғана бүйтеміз, сөйтеміз деді. Содан кейін болды ғой. Олардан қолдау жоқ қой.»

«Партия негізінен ауылға бағдарламалар арқылы ғана көңіл бөлгені болмаса, былай қатты болмайды ғой деп ойлаймын» (Ж,24).

Сонымен қатар, саяси партиялардағы қызмет әлеуметтік лифт қызметін атқаруы әбден мүмкін.

«Білім саласы деп ойлаймын. Басқаларға қосылып, сосын саясатта лифт бола алатын шығар. Баспалдағы болып (Ж, 18).

«Армияны білмеймін, бірақ саясат жағынан хабардар болып отыру керек. Елімізде не болып жатыр деген сияқты. Оның барлығынан хабардар болмаса да болмайды, бірақ білімді басымырақ қою керек» (Ж,30).

Тараз қаласында бес жыл тұрғандардың пайымдауынша, саяси институттар (партиялар) мен әскери институттар (әскер) ауыл жастары үшін әлеуметтік лифт механизмі ретінде қарастыру бойынша пікірлер екіге жарылды. Бірінші топ, саяси партиялар мен әскер екеуі де ауыл жастары үшін әлеуметтік лифт бола алмайды. Сонымен қатар, оның ауыл жастары үшін олардың ешқандай пайдасы да, зияны да жоқ деп түйіндеді.

«Армия болсын, басқа бір партияда мүшесі болсын, ол адамның өзінің дамуын, адамның көтерілуіне, білім алуына дамуына көмек береді деп ойлаймын. Сондықтан ешқандай зияны жоқ деп ойлаймын, қайта тек қана плюстары бар» (Ж,18).

Сонымен қатар, саяси институттар (партиялар) мен әскери институттар (әскер) ауыл жастары үшін әлеуметтік лифт механизмі бола алады дегендер кездеседі. Әсіресе, соңғы уақытта пайда болған, әскерден кейін тегін жоғары білім алу мүмкіндігі, осы пайымдау үшін күшті аргумент бола алды.

«Армия әрбір қазақ азаматының ел алдындағы міндеттерінің бірі. Армия ауыл жастары үшін әлеуметтік жағдайларда көтеруге үлкен көмегін береді. Себебі, армияда жақсы қызмет көрсеткен сержанттарға жақсы жұмыстар ұсынып, алып қалып жатады».

«Қазақстанда әскери қыметтің екі түрі бар: міндетті түрде қызметке шақыру бойынша және ерікті түрде келісімшарт бойынша қызмет. Бүгінгі таңда ҚР Қарулы күштері негізгі назарды кәсіби әскер қалыптастыруға аударады және осыған байланысты келісімшарт бойынша әскери қызметті дамыту – айрықша маңызға ие болуда. Келісімшарт бойынша қызмет ету туралы шешімге еріктілер саналы және қажетті жауапкершілікпен қарайды, бұл – сапалық деңгейді және әскердің беделін арттырады. Келісімшарт бойынша әскери қызмет – бұл мемлекеттік қызметтің ерекше түрі ғана емес, кәсіби өсу перспективасын беретін, әскери қызметшінің өзінің, оның отбасы мүшелерінің әлеуметтік қорғалуын қамтамасыз ететін абыройлы жұмыс».

Қызылорда қаласында тұру өтілі бір жылды құрайтын фокус-топ қатысушылары ауыл жастары үшін саяси партиялар әлеуметтік лифт бола алады деп пайымдайды.

«Яғни партияларға, белгілі бір партияларға қосылу арқылы көтеріле алады. Кез келген жас болсын, кез келген адам болсын, партияда жүргенде үлкен бір майданда жүреді деп айтуға болады, яғни халық пен билік арасында қылкөпір болады ғой былай айтқан кезде» (М,20).

Діни институттар (мешіт, шіркеу) ауыл жастары үшін әлеуметтік лифт бола алмайды деп санайтындардың үлесі әлдеқайда басым.

«Жоқ мен әлеуметтік лифтке діннің ешқандай қатысы жоқ деп ойлаймын. Ол адамның өзіне байланысты. Әр адамның иманы өзінің жүрегінде, әлеуметтік жағдайға діннің ешқандай қатысы жоқ деп ойлаймын. Діни уағыздарды тыңдаймыз, бірақ әлеуметтік жағдайға ешқандай қатысы жоқ деп ойлаймын. Бір-біріне сәйкес келмейді мүлдем» (Ж,28).

«Менің ойымша бола алмайды, себебі дін деген әркімнің өз жұмысы, және де дін бір жұмысқа кіріп немесе өзін бір дамыта алады деп ойламаймын. Себебі, ол әркімнің өз жұмысы, әркім өзі қаласа дінге кіреді, қаламаса кірмейді. Әр адам әр дінді өзі әрқалай түсініп, адасып кетуі де адаспай кетуі де өзіне байланысты. Әлеуметтік ортаны, қоғамды дін дамытып немесе дамытпайды деп, бір үлесін қоады деп ойламаймын. Әркімнің өз жұмысы және әркімнің ойлауы ғана деп ойлаймын» (Ж,18).

«Ол үшін ауылдан шыққан сол діни білімді алған адам ол бәрібір қалаға бару керек деп ойлаймын. Бәрібір ауылдан ол әлеуметтік лифттен көтеріле алады деп ойламаймын. Себебі ауылда ол кішкентай-ақ жер, ол жерде қатты дамып кетеді деп ойламаймын» (Ж,18).

«Діни институттар ауыл жастарын көтеруге ықпал етеді деп ойламаймын, себебі қаншалықты діни сауатымықты болса да, әлеуметтік жағдайды көтеруге мүлде қатысы жоқ. Екеуі бір-біріне қарама-қайшы» (Ж, 23).

Сондай-ақ, белгілі бір діни тұлғалардың ықпал ету арқылы дін институты әлеуметтік лифт тегігі бола алады деген де пікірлер бар. Діни тұлға ретінде Нұрлан имамның, Мәрзия Бекайдардың есімдері келтірілген.

«Із өзгерту мүмкін. Мысалы, қазір Нұрлан имам бар, көптеген жастар қазір сол кісіге мойын бұрады. Тыңдайды сол кісілерді, ондай дәрежеде болса жетуі мүмкін» (Ж,28).

«Мен толықтай келісемін. Мысалы, Нұрлан ұстазды алсақ болады, ол кісіге қарап қазір бүкіл жастар исламға бет бұрып жатыр» (М,18).

«Өзгертуі мүмкін. Оны қолдана алатын адам әлеуметтік жағдайын көтере алады деп ойлаймын, Ислам дінін білетін қазір көптеген инстаграм жүргізетіндер бар ғой. Бекайдар деген сияқты кісілер, солар өзінің білімін дұрыс қолданып, блогын дұрыс жүргізу арқылы әлеуметтік лифт сияқты көтере алады деп ойлаймын. Егер оны дұрыс қолданған жағдайда» (Ж,28).

Қызылорда қаласында тұру өтілі бір жылды құрайтын фокус-топ қатысушылары білімді болған жағдайда тіпті дін саласын әлеуметтік лифтке айналдыру ықтималдығы басым деп санайды.

«Мысалы, қараңызшы әскери адам болсын, діни адам болсын, ол кісілер көтеріле алмайды. Егер ол саланы білмесе, оған білім керек. Мысалы, біздің Қызылорда облысының өзінде қанша республикаға танымал, Қазақстанға танымал діннің қызметкерлері бар, имамдарымыз бар, ғалымдарымыз шығып жатыр. Ол кісілер білімге қанша уақыт бөлген» (Ж,30).

Сонымен қатар, Түркістан қаласында бес жыл тұрған фокус-топқа қатысушылардың арасында ауыл жастары үшін әлеуметтік лифт ретінде аталған төрт институттың да ықпалын көрсеткендер бар.

«Менің ойымша сол төртеуі де адамға әсер етеді деп ойлаймын. Адам болып, тұлға болып қалыптасу үшін де соның барлығы әсер етеді деп ойлаймын. Өйткені, менің таныс інілерімде армияның өзінен бір жылдың ішінде қандай өзгеріп келді. Қазір мақсатыда түзеліп, мысалы, мектепте өйтіп жақсы оқымаған, қазір жақсы жұмыс істейді. Соған қарағанда қалыптасу үшін адам жаңағы ойлау тұрғысынан өте көркем болу керек деп ойлаймын. Сауатты болу керек. Бір-екі таныстарым да жақсы жетістікке солай жетті» (Ж, 34).

Әлеуметтік лифт ретінде армияның ең толық және тиімді әрекеті мемлекет үшін қиын кезеңдерде көрінеді. Билік берілген әскери құрылымдардың өкілдері оны өз мансабын одан әрі жоғарылату үшін пайдаланады. Бұл тұрғыда әскер әлеуметтік лифт ретінде көрінеді. Бұл халықтың төменгі қабатындағы адамдарға генерал болуға, әлем билеушілерінің мәртебесін алуға мүмкіндік береді.

Тараз қаласында тұратын фокус-топ қатысушылары әскер де белгілі бір институт ретінде ауыл жастары үшін әлеуметтік лифт механизмі бола алмайды деп санайды.

«Не сказал бы, что Армия как то этому способствует» (М, 24).

Түркістан қаласында бір жылдан астам тұрған жастар да саяси, әскери және діни институттардың да өзіндік атқаратын рөлі туралы айтып кетті.

«Саяси институттар белсенді жастар үшін, әскери институттар қара күшке сүйенген, онша оқымай қалған жастарға қажет-ақ. Бұл кез келген жастардың өзін жетілдіруге ықпалын тигізеді деп ойлаймын. Діни институттардың тәрбие бағытында орны бөлек шығар. Бірақ бағыты дұрыс болу керек-ау. Жастар қол шоқпарға айналмау керек. Сондықтан да, діни, мәдени, ағартушылық сауаты болса, ақ-қарасын ажыратып алуға қабілеті болар еді. Жоғарыда аталған институттар бос жүрген жастар үшін өте қажет сияқты» (М, 32).

Діни институттардың элементтері де Тараз қаласында бес жылдан астам тұратын фокус-топ қатысушыларының пікірінше, ауыл жастары үшін әлеуметтік лифт тегігі ретінде қарастырылмайды немесе ол бейтарап сипатқа ие болған.

«Енді біздің дін саласында жүрген адамдардың әлеуметтік жағдайы, әлеуметтік статусы мықты деп айта алмаймын. Әрине қай жақтан болсын білген дұрыс қой. Дін жағынан болсын, тіл жағынан болсын, жан-жақтан мықты болу керек деп ойлаймын» (Ж, 24).

«Дін ештеңеге әсер етпейді. Адамның өзінің дамуына дін әсер етпейді. Адамның өзіне байланысты» (Ж, 27).

«Шыны керек өзіміз үшін зой енді, әркім өзіне не істемесе» (Ж, 31).

«Жаңағындай дін арқылы көтерілген адамды көрген жоқпын» (Ж, 27).

Дәл осы ұстанымды Түркістан қаласында бір жылдан уақыт тұратындарда көрсетті.

«Бізде енді зайырлы мемлекет болғаннан кейін діни институттардың ықпалы зор деп айта алмаймын. Ықпалын да әзірге көріп жатқан жоқпыз. Зайырлы мемлекетпіз ғой, ол дін туралы ештеңе деп айта алмаймын» (М,34).

Түркістан қаласында бір жыл тұрған фокус-топ қатысушылары еліміздің білім беру жүйесін әлеуметтік лифт тетігі ретінде қарастыра алады.

«Негізі білім ғой. Менің ойымша тіпті 100% деп айтуға болады. Көп нәрсе білімге қатысты болады ғой. Менің ойымша жаңағы, дін емес, басқа емес, армияға алып кету емес. Ең басты фундамент ол білім қалыптастырады ғой» (М,34).

Тек қана бір айта кететін жайт, ауыл мектептеріндегі білімнің сапасы толыққанды емес деп санайтындар да кездеседі. Ауылдық мектептердегі білімнің сапасын төмен деп санауға мүмкіндік беретін бірнеше себептерді осы фокус-топ қатысушылары атап көрсетті.

«Негізі мен де сол білім жағынан ойлаймын. Өйткені, қалалық жерге қарағанда ауылдық жерде білім төмендеу болып келеді. Қадағалау жоқ деген сияқты ғой. Құрал-жабдықтардың жетіспеушілігі. Білікті мамандардың ауылға бармауы. Сол жағынан мен ойлаймын, тек қана білім жағын көтерсек, біз жақсы болып шығамыз деп».

Осылайша, жастардың өміріндегі әлеуметтік лифттердің рөлі - бұл өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндігі, одан әрбір жас азамат «дивидендтер» түріндегі рухани және материалдық игіліктерді ала алады. Бұл зерттеудің ерекшелігі жоғарыда аталған мансап жолындағы маңызды тенденцияларды анықтауға мүмкіндік береді: консервативті жүйеге қарсылық пен игі іс жолында әрекет; дағдарыс кезіндегі ерік-жігердің икемсіздігі; мансап құру жолының жаңалығы және әлеуметтік лифтті пайдалану тәсілі. Осылайша, әлеуметтік мобильділік кез келген адамның мансаптық өсуге, табысқа жетуіне, мойындалуына, әлеуметтік байланыстарына және қоғамның жоғары табына енуіне мүмкіндік береді.

Қорытынды

Зерттеуге қатысқан барлық жастар үшін ауыл жастарының қалаға көшуінің негізгі себептері – жоғары білім алу, тұрақты жұмыс табу, жаңа мүмкіндіктер іздеу, балаларының болашағы, кәсіби маман ретінде даму мүмкіндігінің жоғарылығы, ауылдағы инфрақұрылымдық мүмкіндіктердің шектеулілігі, жұбайының қалаға жұмысқа ауысуы. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, жастарда қалаға қоныс аударуға итермелейтін факторлардың қатарына материалдық әл-ауқатты жақсартуға бағытталған мақсатпен қоныс аударады. Сонымен қатар, өз бизнесін құруға бағытталғандар да кездеседі, яғни жастардың айтарлықтай кәсіпкерлік әлеуеті анықталды. Жастардың бір бөлігін белгілі бір салада жоғары кәсібилікке жетуге бағытталғандарды біріктіреді.

Қоныс аударғаннан кейін қатысушылардың барлығы дерлік тұрақты баспана, еңбекақысы жоғары жұмыс және азық-түлік бағасының қымбатшылығы секілді қиындықтарға тап болды. Дегенмен, көпшілігі туыстарының, достарының және таныстарының арқасында қалада тез

бейімделе алды. Кейбіреулер оқуға түсу сияқты көшу мақсаттарына қол жеткізе алса да, әлі де жетістікке жетуге тырысатындар бар. Зерттеуге қатысушылардың кейбіреулері жаңа әлеуметтік ортаға кіру және қалаға көшкеннен кейін кәсіби тұрғыдағы жетістіктерін жеке жетістік деп санайды. Сонымен қатар, зерттеуге қатысушылар көбінесе білім беру олардың кәсіби дамуында маңызды рөл атқарғанын, ал жақындарының қолдауы қалада тұрақтап қалуындағы айрықша рөлін атап өтті.

Зерттеу барысында ауылдан қалаға көшіп-қонушылардың тез әлеуметтік бейімделуіне кедергі келтіретін келесі негізгі факторларға тілдік кедергілер (қазақ тілінің қаладағы қолданыс аясының тарлығы), баспана мәселесі (жалдамалы пәтер құнының қымбат болуы), қала тұрғындарының ментальдық тұрғыдағы айырмашылықтары жатады. Сонымен қатар, қалаға жылдам бейімделгендер де кездесті. Өңірлік бөліністе Түркістан қаласының тұрғындары ауа-райының қолайсыздығына байланысты туындаған қиындықтарды да атап көрсетті.

Зерттеуге қатысушылар бейімделу процесінде әлеуметтік лифт ретінде бірінші кезекте білім мен отбасын көрсетті. Тұтастай алғанда, қатысушылар жас маман жеке және кәсіби даму мүмкіндіктеріне ие бола отырып, өз күштерінің арқасында өз мақсаттарына қол жеткізе алады деп санайды. Непотизмнің ықпалына қатысты, тек мемлекеттік қызмет саласында қатысушылар кедергілердің бар екенін атап өтті, оларды тек ықпалды адамдардың немесе сыбайлас жемқорлықпен күресудің көмегімен еңсеруге болады.

Жастардың қалаға бейімделу стратегиялары тұтастай алғанда өмірлік стратегиялардың бір бөлігі ретінде өмірлік стратегиялардың осы динамикалық мәнін көрсетеді және оларды үнемі түрлендіру, жаңарту және оның сын-қатерлеріне сәйкестендіру қажеттілігімен сипатталады.

Зерттеуге қатысушылар еліміздің білім беру жүйесін әлеуметтік лифт тетігі ретінде қарастыра алады. Тек қана бір айта кететін жайт, ауыл мектептеріндегі білімнің сапасы толыққанды емес деп санайтындар басым. Ауылдық мектептердегі білімнің сапасын төмен деп санауға мүмкіндік беретін аргументтерге ауыл мектептерінде педагог мамандардың тапшылығы (математика, физика, химия, орыс тілі, ағылшын тілі пәндері бойынша); тұлғалық даму мүмкіндіктері шектеулі (спорттық, шығармашылық, тіл үйірмелерінің ұйымдастырылмауы); әлеуметтік лифт ретіндегі білімнің барлық мүмкіндіктері берілмейді. Атап айтатын болсақ, фокус-топ қатысушылары академиялық мобильділік арқылы шетелде оқу, «Болашақ» бағдарламасының мүмкіндіктері туралы мүлдем хабарсыз. Түркістандық және қызылордалық қатысушылар да ауыл жастары үшін еліміздегі білім беру жүйесін әлеуметтік лифт механизмінің әлеуетін арттыра алады деп бағалайды. Білім ауыл жастары үшін әлеуметтік лифт тетігі ретінде адамның беделін арттыруға, ғылым әлемі мен жұртшылықтың мойындауына, биліктің әрекетіне қатысты объективті ұстанымын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Тараздық қатысушылар пікірінше, саяси институттар (партиялар) ауыл жастары үшін әлеуметтік лифт механизмі ретінде әлеуметтік ахуалды

жақсартуда аса қатты рөл ойнамайды. Қызылордалық қатысушылар ауыл жастары үшін саяси партиялар әлеуметтік лифт бола алады деп пайымдайды. Діни институттар (мешіт, шіркеу) ауыл жастары үшін әлеуметтік лифт бола алмайды деп санайтындардың үлесі әлдеқайда басым.

Зерттеуге қатысушылар әр түрлі курстардан өтуге және қажетті білім алуға мүмкіндік беретін кез келген ақпаратқа қол жетімділіктің арқасында интернет жастардың дамуында маңызды рөл атқарады деп санайды. Қатысушылар әлеуметтік желілердің дамуы арқасында пайда болған және қазіргі жастар үшін танымал табыс көздеріне және кәсіпкерлік саласы үшін ілгерілеу көздеріне айналған «жаңа» мамандықтарды атап өтті.

Жалпы алғанда, саяси және діни институттарды қатысушылар әлеуметтік лифт тетіктері ретінде сирек атап өтті. Кейбір қатысушылар әлі де діни институттар жастардың рухани дамуына қолдау көрсете алады, сол арқылы өмірдің барлық салаларына жақсы ықпал етеді деп санайды. Сонымен қатар, кейбір респонденттер әлеуметтік жағдайды көтеру және жақсарту тәсілі бола алатын әскери институттардың рөлін атап өтті.

Қаржыландыру: Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (№ АР15473328 гранты).

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мұханова А.Е., Смагулова Ж.Б., Бельгибаева А.С. Молодежная политика в сельской местности: необходимость изменения акцентов // Проблемы агрорынка. 2023; (1):199-208.
2. Лисовский, В.Т. Социология молодежи: учеб. / В.Т. Лисовский.-Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет, 2012. – 460 с.
3. Мемлекеттік жастар саясатының жағдайы: қажеттіліктер мен әлеуметтік тәжірибелер / Аюпова Р.Р., Кәрімова Ж.К., Калдыбаева О.В., Алинова З.Т. Астана: «Жастар» ҒЗО, 2018. – 101 б.)
4. Атырау облысы жастарының әлеуметтік жай-күйі. Астана: «Жастар» ҒЗО, 2018. - 123 бет
5. Қазақстан жастары -2021: Тәуелсіздікке - 30 жыл» ұлттық баяндамасы. Авторлар ұжымы: Азербайев А. Д., Ашимханова Д. Э., Нашенова Г. Б., Нурбаев Ж. Е., Родионов А. Н., Рыстина И. С., Ахантаева С. Ж., Затилла Н. Ж., Макашева А. Т., Паули Э. С., Руднева Е. А., Сакошев А. К., Тезекбаева З. С.

REFERENCES:

1. Muhanova A.E., Smagulova Zh.B., Belgibaeva A.S. Molodezhnaja politika v sel'skoj mestnosti: neobhodimost' izmenenija akcentov [Youth policy in rural areas: the need to change emphasis] // Problems of the agricultural market. 2023; (1):199-208.
- 2.Lisovskij, V.T. Sociologija molode-zhi: ucheb [Sociology of youth: textbook] / V.T. Lisovsky. - St. Petersburg: St. Petersburg University, 2012. - 460 p.
- 3.Memlekettik zhastar sajasatynuz zhagdajy: qazhettilikter men aleumettik tazhiribeler [State youth policy situation: needs and social practices] /Ajupova R.R., Karimova Zh.K., Kaldybaeva O.V., Alinova Z.T. – Astana: «Youth» SRC, 2018. – 101 b.)
- 4.Atyrau oblysy zhastarynyn aleumettik zhaj-kyji [Social condition of youth of Atyrau region]. Astana: SRC "Youth", 2018. - 123 pages.
- 5.Qazaqstan zhastary -2021: Tauelsizdikke - 30 zhyl» ulttyq bajandamasy [Youth of Kazakhstan - 2021: 30 years of independence" national report]. Author team: Azerbaev A. D., Ashimkhanova D. E., Nashenova G. B., Nurbaev Zh. E., Rodionov A. N., Rystina I. S., Akhantayeva S. Z., Zatilla N. Zh., Makasheva A. T., Pauly E. S., Rudneva E. A., Sakoshev A. K., Tezekbayeva Z. S.